

بررسی عناصر نشانه شناختی امیدواری در غزلیات حافظ با تکیه بر روانشناسی مثبت‌گرا

نسربین عینی

دانشجوی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۳/۱۹

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۱۶

چکیده

هدف پژوهش: شناسایی نشانه‌های امیدواری روانشناسی مثبت در دیوان حافظ

است.

روش پژوهش: روش پژوهش کیفی کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا است و اطلاعات

با روش تحلیل توصیفی بررسی شد در این روش برای توصیف، تفسیر و تحلیل نماد یا

نشانه از نظریه نشانه‌شناسی چارلز سندرز پیرس استفاده شد. جامعه آماری پژوهش

دیوان غزلیات حافظ نسخه غنی شامل ۲۹۵ غزل می‌باشد.

یافته‌ها: تمام داده‌ها، در جدولی با سه عنصر نشانی شعر، نشانه‌ها (مدلول) و تفسیر معنایشان (دال) قرار گرفت. بر اساس ساحت فطری امیدواری به سه طبقه امید به خدا، امید به زندگی و امید به آینده گروه‌بندی شد. پس از تحلیل نماد، نتیجه نشان داد هر غزل دارای نماد بامعنا و نقش مختلف است. تحلیل نشانه شناختی نشان داد فراوانی تعداد ابیات در زمینه امیدواری وجود دارد و پیشنهاد گردید بقیه مؤلفه‌های روانشناسی مثبت‌گرا در آثار ادبی بررسی گردد.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی، امیدواری، حافظ شیرازی، روانشناسی مثبت‌گرا

مقدمه

آثار ادبی همانند نقاشی اثر هنری به شمار می‌آیند و دارای موضوعی که دربردارنده افکار، احساسات و هیجانات است. ادبیات بیان افراد از تفکرات، احساسات، تجربیات، اشتیاق، ایده‌ها است (بارنت^۱، ۱۹۸۵: ۹). ادبیات، مانند هنر وسیله‌ای است برای بیان احساسات، با این تفاوت که ماده اصلی آن زبان است و همین امر باعث می‌شود که مردم آن را بهتر درک کنند و به دلیل درو نمایه ویژه خود (تفکر، احساسات و عواطف انسانی) نزدیک‌ترین هنر به اندیشه انسان است (کوپا، ۱۳۸۳: ۱۶۱). ژان پل سارتر در تعریف ادبیات گفته است: "مجموعه تظاهرات هنری هر قوم که در قالب کلام ریخته شده، ادبیات آن قوم به شمار می‌آید (سارتر، ۱۳۴۸: ۵۷). شعر یک اثر ادبی و بازتاب تفکر و احساس شاعر است. شعر نوعی موهبت زبانی است که به انسان هدیه داده شده است و شاعر به‌طور کامل از آن بهره می‌برد. شعر ظرفیت تصویرسازی زبان و گوش‌نواز است و باعث تحریک هیجانات می‌شود و انسان را وادار به تفکر می‌کند (گاث و ریکو^۲، ۱۹۹۷: ۴۶۹). در نظر شارل بودلر شعر قرائتی از واقعیت است. رمزی تازه برای واقعیتی که بازگشوده می‌شود. "تصویر لفظی" انتخاب شاعر است که لازم نیست حتماً همان کلمه‌ای باشد که ما برای نامیدن این اشیا به کار می‌بریم؛ چون شاعر از میان معانی متعدد یک کلمه، تنها یک معنی را برنمی‌گزیند، هر یک از معانی به جای اینکه هویت مستقل و وظیفه جداگانه‌ای داشته باشد در نظر او همچون کیفیت ذاتی کلمه جلوه می‌کند و در ذهن و خاطر او

^۱ Barnet

^۲ Guth & Rico

با دیگر معانی کلمه مخلوط می‌شود. از همین رو زبان ادبیات، گونه‌ای از گونه‌های زبانی است که از یک ساحت تجربی و معنایی ویژه سخن می‌گوید و صورت آن از معنایش جدایی‌ناپذیر است و اگر آن را به هرگونه زبانی دیگری (زبان فلسفه، زبان عامیانه و...) برگردانیم و بر آن باشیم تا معنای آن را جدا از صورت آن برسانیم، چنین برداشت و تفسیری هرگز نمی‌تواند آن معنای اصلی را آن‌چنانکه در صورت ویژه آن نهفته است به ما برساند. برای مثال مفاهیم "می، جام، ساقی و دیر مغان" در شعر حافظ بیانگر جهانی از رویدادها و معانی و روابط کیفی میان چیزها و معانی باطنی است که در زبان دیگری رخ نداده است و واژه‌نامه‌ای نیز هرگز نمی‌تواند این واژه‌ها و معناها را بنمایاند؛ زیرا تنها در این قلمرو ادیبانه از تجربه انسانی است که کشف چنین معناها و روابط کنایی و نمادینی ممکن شده است و آنچه مزه و حلاوت شعر و کلام ادیبانه به شمار می‌آید از همین لایه‌های زیرین و ژرف معنایی و احساسی ناشی می‌شود که حاصل تجربه‌های دیرینه زندگی است که در زبان‌باز تافته است (آشوری، ۱۳۸۰: ۱۸-۱۴). در میان همه غزل‌سرایان، حافظ پرتنوع‌ترین شعرها را دارد بر این اصل که هر خواننده‌ای و هر مخاطبی گمشده خود را در حافظ پیدا می‌کند؛ حافظی که امیدبخش و شیرین و امیدوارانه سخن می‌گوید. شعر حافظ، زندگی نما و زندگی پرور است و تفاعل به دیوان او از وجود امید در شعرش می‌گوید. هیچ‌کس به اندازه حافظ فرصت سبز حیات را درک نکرده است از این رو می‌تواند همه مردم با طبقات مختلف فرهنگی را با خود همراه کند (خرمشاهی، ۱۳۸۲: ۲۵).

یکی از مهم‌ترین تحولات در روانشناسی معاصر جنبش روانشناسی مثبت می‌باشد. این جنبش موجب شد تمرکز علم روانشناسی به سوی موضوعات مثبت مانند شادی، سلامت ذهن، عواطف مثبت، معنویت، امیدواری، اخلاقیات و فضایل اخلاقی سوق داده شود به این ترتیب توجه به امیدواری در اشعار حافظ می‌تواند تأثیر شگرفی در ارتقاء امیدواری و هیجانات مثبت داشته باشد.

بیان مسأله

نشانه‌شناسی علم نوینی است که هدف و مقصودش مطالعه نظام‌های نشانه‌ای مانند زبان‌ها، رمزها، نمادها، نشانه‌های علامتی و مواردی از این دست است که یکی از بهترین روش‌های کارآمدی می‌باشد که با فرایند معنی‌دار شدن سروکار دارد. در ادبیات غنی و توانمند فارسی، به ویژه در شعر عرفانی آن به دلیل ماهیت سمبولیک آن، از این رمزها و نشانه‌ها برای بیان مقصود استفاده‌های فراوان شده است. روان‌شناسی مثبت‌گرا نیز که رویکرد جدیدی در علم روان‌شناسی دارد، در دو دهه اخیر به دستاوردهای مهمی نائل شده است، اعتقاد دارد گسترش شادکامی و امیدواری در جامعه موجب شکوفایی و باروری ذهن و گرایش به معنویت و افزایش همدلی و نوع‌دوستی و طول عمر می‌شود و مردم جامعه را از افسردگی و خشونت دور می‌سازد. در این مقاله، نشانه‌های مربوط به امیدواری و شادی بخشی را با تکیه بر یافته‌های روان‌شناسی مثبت‌گرا، در دیوان شاعر بزرگ ایران خواجه حافظ شیرازی معروف به لسان‌الغیب مورد بررسی و تحلیل قرار دهد و با نشانه‌شناسی، ابیاتی از دیوان شاعر که مبتنی بر ایجاد انگیزه امید و حس شادی در زندگی انسان است شناسایی و استخراج می‌گردد.

سؤالات پژوهش

۱. عناصر نشانه‌شناختی امیدواری در دیوان حافظ چیست؟
۲. چگونه می‌توان عناصر نشانه‌شناختی امیدواری در شعر حافظ را طبقه‌بندی کرد؟

اهداف پژوهش

هدف از این پژوهش شناسایی نشانه‌ها و مؤلفه‌های امیدواری در دیوان حافظ است تا ضمن نشان دادن جنبه خاصی از مفاهیم متعالی شعر حافظ (امیدواری)، در ایجاد روحیه مثبت افراد جامعه قدمی بردارد.

نشانه‌شناسی

زبان، نظامی از نشانه‌هاست که از یک دال (صورت) و یک مدلول (معنا) تشکیل شده است. صورت زبان به دلیل آن‌که می‌تواند ما را به معانی بی‌پایان نهفته در خود رهنمون گردد، همیشه بسیار حائز اهمیت بوده است. زبان پیش از هر چیز نظامی از نشانه‌هاست و به همین دلیل باید

به دانش نشانه‌ها متوسل شویم برای رسیدن به این معانی، باید اجزاء زبان را که شامل نشانه‌های تعبیه‌شده در آن هستند بررسی نمود. از نظر بارت، «نشانه هر چیزی است که بتوان آن را جانشین معناداری برای چیزدیگرگرفت» (لیبی، ۱۳۸۷: ۲۱)؛ بنابراین او قلمرو نشانه را از زبان فراتر برده و آن را به نظام‌های دیگر تعمیم داده است. از نظر او ما نظام‌های نشانه‌ای بسیاری در جهان داریم که زبان، یکی از آنهاست و هر چیزی در جامعه می‌تواند یک نشانه باشد و مطلق به نظامی خاص که هر نظام دارای ساختاری نیز خواهد بود (آلن، ۱۳۸۵: ۷۱).

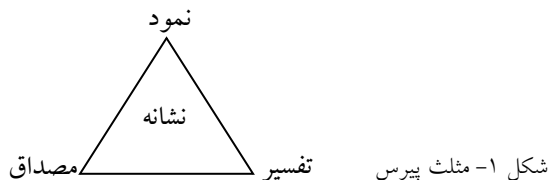
ادبیات نیز یکی از نظام‌ها به شمار می‌رود که به سبب وجود دلالت‌های ضمنی بسیار در خود، نیاز به توصیف و بررسی‌های کم و بیش نشانه‌شناسانه دارد. عناصر ادبی هر یک می‌توانند بستر تولید معانی متفاوت گردند. به تعبیر کالر: «نشانه‌شناسی ادبیات کشف قراردادهای تولید معناست» (کالر، ۱۳۸۸: ۸۵). از این‌روست که ما نیازمند شناخت بهتر نشانه‌ها هستیم. نشانه‌هایی که حتی در قالب نظامی خاص چون ادبیات، قادرند جنبه‌های غیرادبی را نیز عرضه دارند و با گفتمان‌هایی چون جامعه‌شناسی، روانشناسی و... نیز در ارتباط باشند. در دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر نشانه‌شناسی مطالعه نظام‌مند همه عواملی است که در تولید و تفسیر نشانه‌ها یا در فرآیند دلالت شرکت دارند (مکاریک، ۱۳۸۴: ۳۲۶).

سو سور در یک تعریف ساده نشانه را امری مرکب از یک دال و یک مدلول می‌داند؛ اما پیرس نشانه را چنین تعریف می‌کند: «چیزی که از دید کسی از جهتی یا ظرفیتی بجای چیز دیگر می‌نشیند». برخی معتقدند او با این تعریف فلسفی، در واقع می‌خواست عنصر تفسیر معنا توسط ذهن مخاطب را در نشانه‌شناسی دوبعدی سو سور وارد کند و در یک فضای سه ضلعی به تبیین ماهیت نشانه پردازد. «پیرس استدلال می‌کرد که مفسران خود باید به نشانه‌ها معنی ببخشند. او معنی‌شناسی را مهم می‌دانست.» (آسابرگر، ۱۳۸۷: ۱۸-۱۷). انسان موجودی معنا ساز است او معنا را از طریق تولید و تفسیر نشانه‌ها به وجود می‌آورد. در واقع پیرس معتقد است آدمی فقط از طریق نشانه‌ها است که می‌تواند بیندیشد. نشانه‌ها معمولاً به شکل کلمات، اصوات حرکات و اشیاء ظاهر می‌شوند اما این چیزها ذاتاً معنی‌دار نیستند و فقط وقتی که معنایی به آنها منصوب کنیم تبدیل به نشانه می‌شوند به قول پیرس هیچ‌چیز نشانه نیست مگر اینکه به نشانه

تفسیرش کنیم (چندلر، ۱۳۸۶: ۴۵). به‌طور کلی و برخلاف معناشناسی^۳ که فقط به بررسی معنای کلمه‌ها اختصاص می‌یابد، نشانه‌شناسی به بررسی سایر انواع نشانه‌ها می‌پردازد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نشانه‌شناسی پیرس، بررسی نشانه بر اساس درک سه‌گانه یا سه‌بعدی از آن است. پیرس هر شیء را که به‌گونه‌ای اطلاعی می‌دهد، نشانه می‌داند. این تعریف بسیار گسترده و نه تنها شامل امور بیرونی (حقیقی و قراردادی) مانند قوانین علمی یا علائم جاده است، بلکه امور مربوط به انسان مانند صوت، افکار و احساسات، زبان، اشاره را نیز در برمی‌گیرد. پیرس الگویی سه‌وجهی را معرفی کرد:

- بازنمون^۴ (نمود): صورتی که نشانه به خود می‌گیرد (و لزوماً مادی نیست).
- تفسیر^۵ (تعبیر): نه تفسیرگر، بلکه معنایی که از نشانه حاصل می‌شود.
- موضوع^۶ (ابژه): که نشانه به آن ارجاع می‌دهد (سجودی، ۱۳۸۷: ۲۷).

از نظر پیرس، نشانه زمانی نشانه است که قابلیت انتقال به نشانه‌ای دیگر را که به او قدرت شکوفایی ببخشد، داشته باشد (داکرو و شَفَر، ۱۹۹۵: ۲۱۵). پیرس "نشانه‌ها" را به سه دسته معروف شمایل^۷، نمایه^۸ و نماد^۹ تقسیم کرده است (آلستون، ۱۳۸۱: ۱۳۷). طبقه‌بندی سه‌گانه پیرس هنوز به‌طور گسترده‌ای در مطالعات نشانه‌شناختی به آن ارجاع می‌شود. پیرس خود این طبقه‌بندی را بنیادی‌ترین تقسیم‌بندی نشانه‌ها می‌داند (سجودی، ۱۳۸۷: ۳۰). وی نشانه‌ها را به سه نوع تقسیم می‌کند:

۳ semantics

۴ Representament

۵ Interpretant

۶ Object

۷ Icon

۸ Index

۹ Symbol

۱. شمایل که رابطه‌ی آن با مدلول خود از طریق شباهت ایجاد می‌شود؛ همچون شباهت یک پرتره با صاحب خود.
۲. نمایه که رابطه‌ی آن مدلول خود یک رابطه‌ی طبیعی، علی یا معلولی است؛ مثل بادنا که جهت باد را نشان می‌دهد.
۳. نماد، رابطه‌ی بین نشانه و دلالت آن طبیعی نیست بلکه قراردادی است. واژه‌هایی که زبان را تشکیل می‌دهند پیچیده‌ترین نشانه و کاملاً قراردادی‌اند. پیرس عوامل دخیل در به وجود آوردن معنی را، بازنمون، تفسیر و موضوع آن ارتباط می‌داند که تعبیر نامیده می‌شود. تعبیر همان معناست و در یک وجه خاص‌تر رابطه‌ی جانشینی میان یک نشانه و نشانه‌ای دیگر است. نماد، نشانه‌ای است که میان صورت و مفهوم آن شباهت عینی و رابطه هم‌جواری نیست بلکه رابطه‌ای قراردادی، ذاتی و خود به خودی است. تفسیر نمایه‌ها و شمایل آسان است چون از واقعیت شکل می‌گیرند و نمایشی از محیط هستند؛ اما نمادها چنین نیستند (محسنیان راد، ۲۰۲: ۱۳۸۵-۱۹۷). پیرس شمایل را نشانه اصلی و اولی می‌داند و آن را به انواع تصویر، نمودار و استعاره تقسیم می‌کند. از نظر وی نمادها از توسعه دیگر نشانه‌ها به ویژه شمایل به وجود آمده‌اند. طبقه‌بندی نمادها به عنوان نشانه باید بر اساس کاربردشان در متن و بافت‌های خاص باشد. در اندیشه پیرس زبان یک نظام نمادین است و نماد نشانه‌ای که به واسطه‌ی قانونی به موضوعی ارجاع می‌دهد و نشانه، قراردادی و وابسته به عادت‌های فردی است (سجودی، ۱۳۸۷: ۳۴). بدون تفسیر، نماد ویژگی نشانه‌ای را از دست می‌دهد. در رویکرد پیرس نمادها ارزش بیشتری دارند تنها نشانه‌های همگانی، نماد هستند و همگانی بودن برای ادراکشان ضروری است. ممکن است تعلق یک نشانه به مفاهیم و معانی در طی زمان تغییر کند. در این تغییر نشانه‌ها باز می‌توانند دلالت گر معانی پیشین خود نیز باشند (چندلر، ۱۳۸۷: ۲۱).

نشانه‌شناسی شعر

روانشناسی ادبیات زیرمجموعه‌ی روانشناسی هنر محسوب می‌شود و در تعریف آن آمده است که روانشناسی ادبی به کار بردن نظریه‌های روانشناسی در توصیف منش‌ها، تفسیر انگیزه‌ها و ساخت قطعات ادبی می‌باشد (شعاری نژاد، ۲۰: ۱۳۶۴). گفته می‌شود دلیل توجه عامه مردم به

آثار بزرگ ادبیات این است که نویسندگان بزرگ با آگاهی از لایه‌های پنهان ضمیر انسان، آینه‌ای رو به روی ما قرار می‌دهند و ما با نگرستن در آن یا به تعبیر مصطلح در روانشناسی از طریق همانندسازی با ابعاد ناشناخته و تاریک وجود خویش آشنا می‌شویم (غیائی، ۱۳۸۲: ۱۴). شعر گذر از یک معنا به معنای بی‌شمار است. در شعر هر معنا راه را بر معنایی دیگر می‌گشاید. پیرس بر این نکته اشاره دارد که معنای هر نشانه، نشانه تازه‌ای است که معنای آن نیز خود نشانه‌ای دیگر خواهد بود. نشانه‌ها معمولاً در شعر معنایی دارند و زبان شعر زبان اصیل است. یوری لوتمن نشانه شناس روسی می‌گوید شعر گرچه با زبان شناخته می‌شود اما از آن فراتر می‌رود و زبان ویژه خود را می‌یابد و نشانه‌ها و قاعده‌هایی می‌آفریند تا پیام ویژه خود را ارائه دهد (احمدی، ۱۳۷۵: ۲۶۴). ریفاتر در کتاب نشانه شناسی شعر، تحقیق و تحلیل شعر را ارائه توصیفی منسجم و نسبتاً ساده از ساختار معنای شعر می‌داند (ریفاتر، ۱۹۷۸: ۱).

نشانه شناسی و روان‌شناسی

در حقیقت در هدف نشانه شناختی، زبان یک "نظام نشانه‌ها" است که به بیان ایده می‌پردازد، شبکه‌ای از عناصر که فقط در ارتباط باهم معنا دارند. در واقع نشانه به خودی خود یک نهاد رابط، مرکب از دو بخش است که اگرچه از هم متفاوت، اما با یکدیگر در ارتباط هستند. همان‌طور که اشاره شد زبان یک نظام نشانه‌ای و علمی است که به مطالعه حیات نشانه‌ها و علائم^{۱۱} درون جامعه می‌پردازد که قابل تصور است. این امر می‌تواند بخشی از روانشناسی اجتماعی و به تبع آن روانشناسی عمومی باشد که آن را نشانه شناسی^{۱۲} نامیده‌اند. نشانه شناسی ترکیب نشانه‌ها، قوانین حاکم بر آن‌ها را نشان می‌دهد (سیلورمن^{۱۳}، ۱۹۸۴: ۵).

فریود در پروژه روانشناسی علمی^{۱۴}، (۱۸۹۵) اشاره می‌کند که زبان، بالاترین و امن‌ترین فرم شناختی روند تفکر است. لاکان^{۱۵} استدلال می‌کند، زبان در قبل از مرحله خودآگاهی^{۱۶}، انبار یا

۱۰ system of signs

۱۱ life of signs

۱۲ Semiology

۱۳ Silverman

۱۴ *Project for a Scientific Psychology*

۱۵ Lacan

۱۶ preconscious

مخازن کلمات^{۱۷} و قوانین حاکم برای استفاده از ساختارهای زبانی است. زبان در حالت ناخودآگاه^{۱۸} تا حد زیادی مترادف با خاطرات حسی و عاطفی است، به طوری که حافظه‌های کلامی در حالت قبل از خودآگاهی تقریباً غیرقابل تشخیص است. فروید^{۱۹} در توپوگرافی ذهن^{۲۰} آن را به دو سیستم اولیه و ثانویه تقسیم کرد (سیلورمن، ۱۹۸۳: ۷۱) و در مقاله "ضمیر ناخودآگاه"^{۲۱} (۱۹۱۵) توضیح می‌دهد در فرایندهای اولیه و ثانویه، انواع بسیار متفاوتی استراتژی‌ها به کار گرفته می‌شود که به دلیل ساختارهای زبانی حوزه‌های مرحله قبل از خودآگاهی و خودآگاهی است. این ارتباطات عمیق بین نشانه‌شناسی زبان و تحلیل روانشناسی را نشان می‌دهد و این ارتباط نشان‌دهنده این واقعیت است که زبان از طریق گفتمان و تعامل فعال می‌شود و موضوع آن، این واقعیت که ذهنیت خود محصولی است که به دو فعالیت ناخودآگاه و یا آگاهانه دلالت دارد (سیلورمن، ۱۹۸۳: ۷۲). فرآیندهای ثانویه مرتباً با زبان ربط دارند و نشانه زبانی تأثیر زیادی در شناخت دارد. بسیاری از تفسیر نشانه و معناها در ناخودآگاه است و تجربه‌هایی که افراد قبلاً در تعاملات داشته‌اند (سیلورمن، ۱۹۸۳: ۸۰). روان‌شناسان بسیار تمایل دارند که بگویند یک نشانه به لحاظ زبان‌شناسی، جهانی و عام است و این‌گونه مطرح می‌کنند که سیستم‌های روانی ناشی می‌شوند از سیستم حسی که ایجاد می‌شود و تعداد عواطفی که سیستم‌های حسی ایجاد می‌کنند بسیار محدود است؛ بنابراین تعداد عواطف در تمام فرهنگ‌ها محدود است و افراد بر اساس این عواطف عمل می‌کنند و بعد سیستم‌های ماهیچه‌ای و بعد سیستم‌های کُنشی را مطرح می‌کنند. پُل اکمن بر اساس سیستم‌های آزمایشگاهی می‌خواهد ثابت کند که تعداد عواطف محدود است و این عواطف ایجاد احساس سیستم‌های ماهیچه‌ای یکسان می‌کند مثل خنده، خشم، غم، ترس، تعجب و غیره. کسانی که مخالف نظر اکمن هستند، انکار نمی‌کنند که در انسان یک تیپ از جهانی شدن بیولوژی وجود دارد مثلاً خنده که یک واکنش بیولوژی است در انسان‌های مختلف و در فرهنگ‌های مختلف به یک صورت

۱۷ storehouse or repository of words

۱۸ unconscious

۱۹ Freud

۲۰ topography of the mind

۲۱ Unconscious

دیده می‌شود و با اثر بیولوژی یکسان که انبساط است؛ اما بحث جهانی‌شدن را طبعاً انسان شناسان نمی‌پذیرند ولی در آن طرف قضیه دیدگاه غالبی که خاص و ویژه بود امروز پذیرفته نیست. لاکان معتقد بود زبان از ظرفیت گفتن چیزی فراتر از آنچه گفته می‌شود، برخوردار است و در نظر لاکان، ضمیر ناخودآگاه، ساختاری مانند زبان دارد و این ضمیر ناخودآگاه است که سخن ارتباطی را پررمز و راز می‌کند (لاکان، ۱۳۶۸: ۶۷-۶۸).

امیدواری

در لغت‌نامه دهخدا امید به معنای آرزو، رجاء، مرجاه. امل. امله. ترجی. ارتجاء. ترجیه. آرمان. چشم‌داشت. انتظار، نگرانی و توقع. انتظار برای چیزهای خوب. توقع و چشم نیکی از مردم و از هر چیزی داشتن. مقابل بیم که انتظار شر، اعتماد و اعتقاد. استواری و در فرهنگ فارسی معین اطمینان است. در اواخر قرن ۲۰، دانشمندان علوم اجتماعی توجه خود را به امید معطوف کردند در این راستا، حداقل ۲۶ نظریه یا تعریف و تعداد انگشت‌شماری از اقدامات و سنجه‌های تأیید وجود دارد. اکثر نظریه‌ها و ایده درباره مفهوم امید را می‌توان به دو گروه مبتنی بر هیجان^{۲۲} یا مبتنی بر شناخت^{۲۳} طبقه‌بندی کرد.

-امید: هیجان

بسیاری از محققان مدل مبتنی بر هیجان را دارای عناصر شناختی می‌دانند به‌عنوان مثال، آویریل، کتلین و کوهن^{۲۴} (۱۹۹۰) در نظریه امید به عنوان هیجان، توصیف کردند که امید تحت کنترل و تابع شناخت است. در این نظریه محیط، عامل مؤثر رشد و پرورش امید یا از دست دادن امید است، آویریل و همکارانش معتقدند که امید، فقط درون یک زمینه فرهنگی و اجتماعی شناخته می‌شود. موریر^{۲۵} (۱۹۶۰) امید را مبتنی بر نظریه رفتاری^{۲۶}، به عنوان یک فرم عاطفی^{۲۷}، تقویت ثانویه^{۲۸} مفهوم‌سازی می‌کند. (اسنایدر و همکاران، ۲۰۰۳: ۹۲).

۲۲ emotion-based

۲۳ cognition-based

۲۴ Averill, Catlin, and Chon

۲۵ Mowrer

۲۶ Behavioral point of view

۲۷ affective form

۲۸ secondary reinforcement

- امید: شناخت

اغلب امید، در ادبیات عامه و نثر، صرفاً به عنوان یک هیجان، یک احساس خاص تلقی می‌شود که به فرد اجازه می‌دهد تا در شرایط دشوار، باورهایش را حفظ کند. با این حال، امید از جنبه شناختی، مورد توجه تحقیقات بیشتری است. برای مثال، نتایج پژوهش اریکسون^{۲۹}، نشان می‌دهد که امید یک عنصر رشد شناختی سلامت^{۳۰} است؛ بنابراین، امیدواری، یک تفکر یا باور است که اجازه می‌دهد افراد برای حرکت به سوی اهداف تحمل داشته باشند. (اسنایدر و همکاران، ۲۰۰۳: ۹۳). برنتیز^{۳۱} در تعریف تا حدودی شناختی از امیدواری، معتقد است امید "مربوط به یک فکر زودگذر و یا توصیفی از یک وضعیت شناختی است" (برنتیز، ۱۹۸۶: ۲۹۶). نظریه پردازان دیگری از جمله استاتلند با استفاده از نظریه روانشناسی اجتماعی و الگوهای شناختی خود، افزود که درجه امیدواری، با احتمال درک شده از رسیدن به هدف و اهمیت هدف تعیین می‌شود. اگر برای هدف خاص یک سطح مناسبی اهمیت قائل شویم، پس از آن، امیدواری، حد فاصل بین میل به حرکت و حرکت واقعی به سوی هدف، است (اسنایدر و همکاران، ۲۰۰۳: ۹۳). گوتزچالک^{۳۲} امیدواری را انتظار مثبت^{۳۳} در نظر گرفته است، در نتیجه تصور می‌شود امید نیروی محرک است که فرد را وادار می‌کند از مشکلات روانی عبور کند. در نظر گادفری (۱۹۸۷)، امید باور احتمال یک نتیجه دل‌پذیر است. این امید با تصور فرد از منابع و یا منابعی که دیگران دارند هدایت می‌شود. (اسنایدر و همکاران، ۲۰۰۳: ۹۴). به نظر استاتس^{۳۴}، امید "تعامل بین خواسته‌ها و انتظارات" است (استاتس، ۱۹۸۹: ۳۶۷). استاتس امیدواری را داشتن یک مؤلفه عاطفی و جنبه‌های شناختی تعریف کرده است در واقع، برای امید اصطلاح "شناخت عاطفی"^{۳۵} را به کار می‌برد (استاتس و استاسن^{۳۶}، ۱۹۸۵: ۲۳۵).

^{۲۹} Erikson
development ^{۳۰} healthy cognitive
^{۳۱} Breznitz
^{۳۲} Gottschalk
^{۳۳} positive expectancy
^{۳۴} Staats
^{۳۵} affective cognition
^{۳۶} Staats & Stassen

حافظ شیرازی

کسانی که حافظ را در زمان خودش یا نزدیک به زمان خودش توصیف کرده و القابی برایش ذکر کرده‌اند نه لقب شاعری به او داده‌اند و نه لقب عرفانی، بلکه گویی اصلاً یک فقیهی، حکیمی، ادیبی را دارند تعریف می‌کنند. در تاریخ حافظ یک فردی در زمره علمای و یک عارف و بیشتر به عنوان یک عالم معروف بوده است. حافظ در زمان خودش به گونه‌ای شناخته می‌شده است که جنبه‌ی عارف بودن و درویش بودن وی بر جنبه شاعری‌اش غلبه داشته است. ایام عمر حافظ که تقسیم کرده‌اند یعنی او را اولاً به صورت یک شاعر حرفه‌ای نمی‌شناخته‌اند و حافظ هم زیاد شعر نگفته است شاید در ماه یک غزل گفته باشد البته شعر حافظ با همه کمی در همان زمان خودش شهرت پیدا کرده و نه تنها از دروازه‌های شیراز بیرون رفته بلکه از دروازه‌های ایران نیز بیرون رفته است (مطهری، ۱۳۶۵: ۲۰). خواجه شمس‌الدین محمد بن محمد بن محمد حافظ شیرازی که بسیاری از ادب پژوهان و صاحب‌نظران او را یکی از بزرگ‌ترین غزل‌سرای ایران در طی تاریخ هزار و دویست‌ساله شعر فارسی می‌دانند (خرمشاهی، ۱۳۷۳: ۱). یکی از بزرگ‌ترین شاعران نغز گوی ایران و از اعظام گویندگان جهان و از اکابر گردنکشان نظم فارسی است و در اشعار خود حافظ تخلص نموده است (صفا، ۱۳۷۲: ۱۰۶۵). حافظ شیرازی و مشهور به لسان‌الغیب در حدود سال ۷۲۷ ه.ق در شهر شیراز به دنیا آمده است. دیوان لسان‌الغیب در حقیقت یک کتاب عرفان است که علاوه بر جنبه فنی شعر، از عرفان سرچشمه گرفته و به صورت شعر بر زبان سراینده جاری گشته است (مطهری، ۱۳۵۹: ۵۲-۵۱).

روانشناسی مثبت‌نگر

روانشناسی مثبت رویکرد نوین در حوزه روان‌شناسی است که در سال‌های اخیر گسترش یافته است مؤلفه‌های روان‌شناسی مثبت خوش بینی، هوش عاطفی، اشتیاق، فضایل، توانمندی شخصی، شادمانی و امیدواری و هدف آن کمک به افراد در جهت آگاهی از خود و دیگران، مهارت بین فردی و کارای شخصی است و باعث کاسته شدن سلطه‌جویی و تعصب می‌شود (استوارت، ۲۳۸: ۱۳۸۸). روان‌شناسی مثبت‌نگر در سال ۱۹۹۸ توسط مارتین سلیگمن و

در زمان ریاست انجمن روانشناسی آمریکا^{۳۷} انتخاب شد (تایمز، ۱۵:۲۰۱۱). سلینگمن (۲۰۰۷) معتقد است سه ستون اصلی روان‌شناسی مثبت‌گرا با سه موضوع هیجانات مثبت^{۳۸}، صفات مثبت فردی و نهادهای مثبت ارتباط دارد و هیجانات مثبت، با هیجانات مثبت گذشته، خوشحال بودن در زمان حال و داشتن امید به آینده افراد مرتبط است (سلینگمن و همکاران، ۲۰۰۹:۳۰۰). سلینگمن و همکارانش با استفاده از روش علمی و طبقه‌بندی مفاهیم توانستند مجموعه کاملی از مفاهیمی چون خردورزی، عدالت، شجاعت شادی، امید، خوش‌بینی، رضایت، نوع‌دوستی، سعادت، عشق، مدارا و ... را در یک مکتب جدید فکری با عنوان رویکرد مثبت نگر معرفی نمایند. این مفاهیم در قلمرو دانش ادبیات یا روانشناسی و حتی فلسفه مطرح می‌شوند و قرن‌ها پیش در اندیشه بشر مطرح بوده و در سخنان حکیمانه بزرگان و اشعار شاعران گذشته به شیواترین شکل بیان شده و انسان در زندگی خود همواره در زندگی خود در پی آن بوده است. چنان‌که ارسطو خوب زندگی کردن و رهیافت شادکامی در زندگی، که، در شادکامی، نیکی کردن و خوب بودن در زندگی می‌دانست (هفرتون^{۳۹}، ۱۸:۲۰۱۱). پترسون و سلینگمن (۲۰۰۴) پیشنهاد می‌کنند افراد برای رسیدن به هدفمندی، معنا در زندگی و خوش‌بینی، پیشرفت در کار و حرفه، ارتباط‌های اجتماعی گسترده و فعالیت‌هایی که باعث نیرومندی و گسترش فضایل کلیدی، نیازمند می‌شوند. سلینگمن و همکارانش آن فضیلت‌های کلیدی را در شش حیطه‌ی خرد و دانش، شجاعت، رأفت عشق، عدالت، میانه‌روی و تعالی با قابلیت‌های بیست و چهارگانه ارائه کرده‌اند (سلینگمن، ۱۳۸۸:۱۷۲).

۱- خردورزی و دانایی^{۴۰}: دارای ویژگی‌هایی چون کنجکاوی (رغبت، جستجوی نوآورانه، گشادگی نسبت به تجارب)، تمایل به یادگیری (تسلط در مهارت‌های جدید یا نمونه‌ها)، قضاوت (باز بودن ذهن، تفکر انتقادی)، ابتکار (حقیقت‌طلبی، صداقت)، هوش اجتماعی (هوش هیجانی، هوش شخصی)، دیدگاه (خردمندی).

^{۳۷} the American Psychological Association

^{۳۸} Positive emotions

^{۳۹} Hefferon

^{۴۰} Wisdom and Knowledge

۲- **شجاعت**^{۴۱}: شامل اقتدار (مبارزه‌جویی)، ثبات (پایداری، سخت‌کوشی)، اخلاقیات (زیبایی دوستی، صداقت).

۳- **انسانیت**^{۴۲}: شامل نوع‌دوستی (آزادگی، مهرورزی، مراقبت، همدردی)، دوست داشتن (روابط نزدیک ارزشمند با دیگران، مراقبت و مشارکت متقابل).

۴- **عدالت**^{۴۳}: دارای ویژگی‌هایی چون شهروندی (مسئولیت‌پذیری اجتماعی، وفاداری، کارگروھی)، انصاف (تریت یکسان دیگران بر اساس اعتقاد به انصاف و عدالت)، رهبری (سازمان‌دهی فعالیت‌های گروهی و نظارت بر انجام کار آن‌ها).

۵- **میان‌ه‌روی**^{۴۴}: شامل کنترل رفتار، خودتنظیمی (خویشتن‌داری، داشتن انضباط)، آینده‌نگری (قبول نکردن خطرها، انجام ندادن یا نگفتن چیزهایی که بعداً ممکن است موجب زیان شود)، فروتنی (اعتدال، فرصت دادن به دیگران و همراهی کردن در صحبت).

۶- **تعالی**^{۴۵}: شامل تناسبی از زیبایی و عالی بودن (حیرت، شگفتی، برافراشتگی)، تشکر (داشتن آگاهی از چیزها و قدردانی برای چیزهای خوبی که اتفاق می‌افتند)، امید (خوش‌بینی، رو به آینده داشتن)، معنویت (مذهب، ایمان، هدف)، بخشودگی (دادن فرصت دیگری به مردم، نداشتن تمایل به آزار گری)، شوخ‌طبعی (بازی گوشی، خنده و مزه، دیدن قسمت روشن)، هیجان‌پذیری (سرزندگی، اشتیاق، قدرت و انرژی) یافتن دیدی وسیع نسبت به جهان (کار^{۴۶}، ۲۰۰۴: ۵۴-۵۵) روان‌شناسی قرن بیستم تنها به اضطراب و افسردگی توجه نمود و اساسی‌ترین بحث خود را که امید به زندگی بود فراموش کرد. یکی از مباحث اساسی در روان‌شناسی مثبت ایجاد امید است (اسنایدر و همکاران، ۲۰۰۰: ۲۷۷). داشتن امید به آینده یکی از موضوعات اساسی برای ایجاد آرامش و بهبود زندگی نابسامان آدمی است. در روان‌شناسی مثبت‌گرا، اعتقاد

۴۱ Courage

۴۲ Humanity

۴۳ Justice

۴۴ Temperance

۴۵ Transcendence

۴۶ Allan Carr

بر آن است که سازه‌هایی همچون امید، می‌تواند از افراد در برابر رویدادهای استرس‌زای زندگی حمایت کند.

پیشینه‌های تحقیق در داخل کشور

با اینکه سال‌های زیادی از ارائه نظریات مربوط به نشانه‌شناسی در جهان می‌گذرد و آثار زیادی در تحلیل نشانه‌شناسانه متون ادبی سایر ملل منتشر شده است، اما نمونه‌های انگشت‌شماری از تحلیل‌های نشانه‌شناسانه از آثار ادب فارسی به چاپ رسیده است. نخستین گام‌ها را در پیوند "نشانه‌شناسی مطایبه" احمد اخوت (۱۳۷۱) در کتاب نشانه‌شناسی و ادبیات برداشته است البته در این مجموعه مقالات تنها یک مقاله به نشانه‌شناسی شعر اختصاص دارد که موضوع آن هم نشانه‌شناسی تطبیقی شعر و نقاشی "معراج" در آثار نظامی و سلطان محمد است. نویسنده این مقاله از نشانه‌های کنشی، بویایی، هندسی، رنگی، مکانی، زمانی، غایی و کارکردی در شعر نظامی سخن گفته است. (نامور مطلق، ۱۳۸۳). مقاله "تأویل نشانه‌شناختی ساختارگرای شعر زمستان اخوان ثالث" نوشته علیرضا انوشیروانی (۱۳۸۴) نیز از مقاله‌هایی است که به نشانه‌شناسی شعر اختصاص دارد. درباره بررسی اشعار حافظ از دیدگاه نشانه‌شناسی و روان‌شناسی مثبت‌گرا سابقه‌ای در ایران ندارد و در بررسی پیشینه‌های خارج از کشور نیز در زمینه دیوان حافظ کاری انجام نگرفته است؛ اما درباره موضوعات مرتبط با عنوان سه مورد پژوهش ارائه می‌گردد.

شریعتی‌سیاسر، فهیمه (۱۳۸۸) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان **تحلیل هزاره دوم آهوی کوهی بر اساس نظریه نشانه‌شناسی شعر مایکل ریفاتر**، نتیجه می‌گیرد نظریه نشانه‌شناسی شعر مایکل ریفاتر متکی است بر ساختارگرایی و واکنش خواننده که در پی بررسی ارجاع نشانه‌ها به یکدیگر در درون‌متن و ایجاد شبکه‌ای به هم پیوسته از نشانه‌هاست. این نظریه می‌کوشد تا خاستگاه متن را از طریق زیرانگاشت‌هایی که در متن گسترده‌اند، شناسایی کند و بر انسجام درونی متن علی‌رغم وجود نادرستی‌ها که از طریق عبور از خوانش اکتشافی به خوانش پس‌کنشانه نمودار می‌شود، دست یابد. خواننده بر مبنای توانش ادبی خود مسیری خلاف

جریان سرایش شاعر را طی می‌کند و به خاستگاه‌ها دست می‌یابد. در این پایان‌نامه هزاره دوم آهوی کوهی اثر محمدرضا شفیعی کدکنی بر مبنای این نظریه مورد تحلیل قرار گرفته است. این تحلیل خاستگاه‌های متعددی چون عشق و عرفان و در آمیختگی این دو، اندیشه‌های فلسفی (تفکر در مرگ و حیات، هستی و جایگاه انسان در آن و تقدیرگرایی و شک فلسفی)، تقابل منتهی به تحیر، طرح مسائل دنیای امروزی و واداشتن انسان به تأمل درباره آن و مفاهیمی از این دست را نمودار می‌سازد. به علاوه نظام‌های مختلفی چون طبیعت، ایران باستان و اسطوره از رهگذر این پژوهش به دست می‌آید.

فولادی، آسیه (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشی با عنوان **تحلیل نشانه شناسی اشعار صلاح عبد الصبور** را در دانشگاه تربیت معلم انجام داد صلاح عبدالصبور مصری از پیشتازان شعر آزاد و از سمبل‌های نوگرایی عربی به شمار می‌رود که از فرهنگ غرب تأثیر بسیاری پذیرفته است. وی از جمله شاعران نادر عرب است که سهم عمده‌ای در تألیف نمایشنامه دارد و از نظریه‌پردازان مهم شعر آزاد نیز به شمار می‌آید. نشانه شناسی، علم بررسی نظام‌های نشانه‌ای است. کارکرد این علم غنی‌سازی خوانش و یا کمک به خوانش ثانوی متن است؛ چراکه ابزاری غنی در اختیار خواننده می‌گذارد که از طریق آن می‌توان در بافت‌های داخلی یا ساختارهای مختلف یک متن وارد شد. اشعار عبدالصبور در سه حوزه معاشناسی، سطح برداشت مخاطب و زیبایی‌شناسی، تحلیل نشانه شناختی می‌گردد. این اشعار در حوزه معاشناسی و در چهار سطح معانی فردی، اجتماعی-سیاسی، کوششی، دینی و قوانین هماهنگ‌کننده بین این ساختارهای معنایی، بررسی شده‌اند.

خداویردی ترانه (۱۳۹۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان **شناسایی مؤلفه‌های روانشناسی مثبت در دیوان حافظ**، روانشناسی مثبت را یکی از شاخه‌های جدید روانشناسی می‌داند و بر این باور استوار است که روانشناسی تنها مطالعه‌ی نقاط ضعف و آسیب‌ها نمی‌باشد؛ بلکه همچنین مطالعه‌ی توانمندی‌ها و فضایل اخلاقی است. روانشناسی مثبت شش فضیلت خرد و دانش، شجاعت، رأفت و عشق، عدالت، میانه‌روی و معنویت و تعالی را در مرکز توجه خود قرار می‌دهد. توجه به این فضیلت‌ها پیش از این، در شعر ادیبان پارسی‌زبان نیز بسیار به چشم

می‌خورد. آن‌ها بارها این مفاهیم را مورد توجه قرار داده و بایان نغز خود در راه فرهنگ‌سازی و آشنا کردن هر چه بیشتر مردم با این مفاهیم کوشیده‌اند.

۲-۷- پیشینه‌های تحقیق در خارج از کشور

هرمووان، آندری^{۴۷} (۲۰۱۰) در پایان‌نامه ارشد با عنوان **تحلیل نشانه‌شناسی شعر کیم آدونیز^{۴۸} بر اساس نظریه پیرس** انجام داد. هدف مطالعه استفاده از نماد در شعر کیم آدونیز بود. روش پژوهش کتابخانه‌ای و اطلاعات با روش تحلیل توصیفی^{۴۹} بررسی شد. در این روش برای توصیف، تفسیر و تحلیل با استفاده از نماد با از نظریه نشانه‌شناسی چارلز سندرز پیرس استفاده شد. واحد تحلیل از سه شعر کیم آدونیز که حاوی نماد بود انتخاب شدند. برای تحلیل نشانه‌شناختی، پژوهشگر آثار ادبی را انتخاب کرد که حاوی نشانه بودند و فقط در سه شعر کیم آدونیز یافت شد. آثار ادبی به دقت خوانده شد و داده‌ها به گونه‌ای طبقه‌بندی شد که شعر حاوی نماد بود. نمادها، به گونه‌ای که قابل تشخیص باشد گروه‌بندی شد؛ و تمام داده‌ها، در جدولی با سه مؤلفه نشانی شعر، نشانه‌ها و تفسیر معنای نشانه در جدول قرار گرفت. پس از تحلیل نماد، نتیجه نشان داد شعرهای مختلف هر کدام دارای نماد با معنا و نقش مختلف است. این تفاوت‌ها با توجه به ایده‌های مختلف بود. تحلیل نشانه‌شناختی نشان داد موضوع سه شعر کیم آدونیز، انتقال افکار در مورد غم و اندوه، عشق، جنسیت، آزادی و حق برابر برای زنان بود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، از نوع تحقیق‌های کاربردی می‌باشد. از نظر نوع تحلیل، بر اساس رویکرد نشانه‌شناسی به متن می‌نگرد و به تجزیه و تحلیل آن می‌پردازد. برای تعیین عناصر نشانه‌شناسی امیدواری از الگوی پیرس استفاده می‌شود که به تفسیر متن اهمیت می‌دهد. در این پژوهش بر اساس الگوی نشانه‌شناسی سه وجهی پیرس به بررسی و رمزگشایی از

۴۷ Andri Hermawan

۴۸ Kim Addonizio

۴۹ descriptive analysis

نشانه‌های امیدواری در کتاب دیوان غزلیات حافظ پرداخته‌ایم. در ارجاعات، به شماره غزل و بیت ارجاع خواهیم کرد. در بررسی و تحلیل نشانه از ایهام، استعاره، نماد و تفسیر استفاده شده است. حافظ طبیعت و مظهر و پیام‌رسان اصلی آن یعنی باد صبا، موسیقی و رقص، یار دلارام و می خوشگوار را از عوامل بیرونی و قناعت، آزادگی، امید، دوری از حسادت، معنویت، سحرخیزی، خویشان‌داری، مهرورزی به دیگران، شکیبایی، دوراندیشی، رضایت‌مندی، وقت‌شناسی، چیرگی بر عادات، بی‌نیازی از مردم، دعا و خوش‌اخلاقی را عوامل درونی و دوستان، حامیان و امنیت سیاسی را بر انگیزاننده‌های اجتماعی شادی می‌داند (گلزاری، ۱۳۹۳: ۳)؛ که برای تفسیر از این نشانه‌ها نیز استفاده شد. روش این پژوهش توصیفی تحلیلی و واحد آن، بیت غزل‌های مرتبط با نشانه امیدواری مثبت‌گرا در غزلیات حافظ شیرازی می‌باشد. اطلاعات ارائه‌شده در این پژوهش بر اساس مطالعه توأم با تأمل بیت به بیت غزل‌های حافظ شیرازی است که پس از استخراج نشانه‌ها، طبقه‌بندی بر اساس ساحت فطری انجام گرفت و عناصر انتخابی، اساس توصیف و تحلیل قرار گرفت و برای تبیین و تأیید آن‌ها به منابع معتبر استناد شد. دیوان غزلیات حافظ شیرازی به تصحیح قزوینی و غنی که به کوشش جریزه دار به چاپ رسیده، مرجع این پژوهش بوده و کلیه ارجاعات ابیات حافظ بدین نسخه بازمی‌گردد.

روش گردآوری اطلاعات

در این پژوهش توصیفی از دو روش کتابخانه‌ای و مرور سند استفاده شده است برای بررسی عناصر نشانه شناسی دیوان حافظ در بین روش‌های پژوهش کیفی^{۵۰} از تکنیک تحلیل سند^{۵۱} برای این مطالعه استفاده شد. مرور اسناد^{۵۲} یکی از روش‌های پژوهش کیفی است. مرور اسناد شامل تحلیل مواد نوشتاری حاوی اطلاعات درباره حقیقت یا حقایقی^{۵۳} است که هدف پژوهش است (سیمسک، ۲۰۰۰، به نقل از کاراتکین^{۵۴}، ۲۰۱۲: ۳۵۲۲) بر اساس نظر ویرزما^{۵۵} تحلیل سند

۵۰ qualitative methods of research

۵۱ document analysis technique

۵۲ document review

۵۳ fact or facts

۵۴ Karatekin

تکنیکی است که برای جمع‌آوری داده و ارزیابی / تحلیلی نظام‌مند داده استفاده می‌شود. بررسی اسنادی که شامل تحلیل مواد نوشتاری است که حاوی اطلاعات درباره یک پدیده است یا پدیده‌ای که باید درباره‌اش تحقیق شود (ویرزما، ۲۰۰۰: ۱۰) با مراجعه به کتاب‌غزلیات حافظ کلیه نشانه‌های مرتبط با امیدواری استخراج نموده و بسامد هر کدام مشخص می‌شود و با مشخص شدن بسامد هر نشانه فراوانی مشخص می‌شوند.

جامعه آماری پژوهش

بخش عمده دیوان حافظ غزلیات اوست که ۴۹۵ غزل را شامل می‌شود که دیوان غزلیات حافظ شیرازی به تصحیح قزوینی و غنی که به کوشش جریزه دار به چاپ رسیده است

ابزار گردآوری اطلاعات پژوهش

فیش و فهرست محقق ساخته الگوی پیرس با توجه به موضوع امیدواری و مثبت نگری است

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

روند تجزیه و تحلیل داده‌ها در پژوهش حاضر به این صورت است داده‌ها در فایل ورد به صورت جداول پیرس مجزا ذخیره شد. تحلیل سند و واحد تحلیل غزل‌های دیوان حافظ بودند. مقوله امیدواری در بخش و نشانه در نظر گرفته شد و هر واژه یا مفهوم که به معنای امیدواری بود انتخاب گردید. به منظور تفسیر عناصر نشانه‌شناسی و طبقه بندی نشانه‌ای با بررسی متون ادبی، روانشناسی و فلسفی مرتبط با امیدواری با در نظر گرفتن نظریه فروید در خصوص خود و ضمیر ناخودآگاه، با توجه به معنای عرفانی شعر حافظ، ساحت‌های فطری و انسانی استاد علامه طباطبایی در سه عنصر امید به خدا، امید به آینده و امید به زندگی انتخاب و معانی نشانه‌ای شعر حافظ در سه عرصه فطری- عقلی: خالق (خدا)، خود (زندگی) و خلقت (آینده)، طبقه بندی و تفسیر گردید.

محدودیت های پژوهش

۱- مهم ترین محدودیت این پژوهش این بود که به منظور تحلیل محتوای الگوی خاص نشانه شناسی شعر، وجود نداشت لذا ناگزیر الگویی محقق ساخته بر اساس مطالعات تهیه شد

۲- علیرغم این که پژوهشگر نهایت دقت خود را در خصوص نشانه ها به عمل آورده است و در چندین نوبت به تطبیق آن ها پرداخته است، اما برآورد میزان دقیق مفاهیم خالی از اشکال نمی باشد.

اعتبار و پایایی ابزار گردآوری اطلاعات پژوهش

اعتبار صوری و محتوایی ابزار گردآوری اطلاعات تحقیق توسط استاد راهنمای محترم و نیز توسط یک کارشناس ادبی و یک پژوهشگر حوزه روان شناسی به عنوان صاحب نظران در این زمینه سنجیده شد و پس از رفع برخی از ابهامات، مورد تأیید واقع شد. بنابراین از لحاظ روایی دارای ضریب قابلیت اعتماد بالاست و برای اعتبار و پایایی همه غزلیات توسط یک کارشناس ادبیات مرور و تأیید گردید.

یافته ها

در پاسخ به سوال اول عناصر نشانه شناختی امیدواری در دیوان حافظ چیست؟

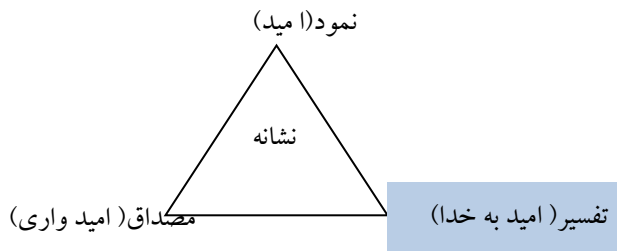
پس از گردآوری داده ها کلیه عناصر نشانه شناسی پیرس در سه مقوله دال باز نمون، مدلول- تفسیر استخراج و مطابق جدول ارائه گردید:

جدول ۱- عناصر نشانه واژه مرتبط با امیدواری در غزلیات با تفسیر امید به خدا

موضوع امیدواری		
مدلول- تفسیر امید به خدا		
بیت/غزل	دل- باز نمون	
(۲۵۵/۵)	باشد اندر پرده بازی‌های پنهان غم‌مخور	هان مشو نومید چون واقف نه ای از سرغیب
(۴۴۰/۱)	خطاب آمد که واثق شو به الطاف خداوندی	سحر با باد می‌گفتم حدیث آرزومندی
(۹۱/۱)	جانم بسوختی و به دل دوست دارمت	ای غایب از نظر به خدا می‌سپارمت
(۱۴۳/۹)	دیگران هم بکنند آن چه مسیحا می‌کرد	فیض روح القدس ار باز مدد فرماید
(۲۲۷/۶)	سببی ساز خدایا که پشیمان نشود	دوش می‌گفت که فردا بدهم کام دلت
(۳۶۷/۱۰)	ور نه آدم نبرد صرفه ز شیطان رحیم	دام سخت است مگر یار شود لطف خدا
(۳۶۷/۷)	کز دم صبح مدد یابی و انفاس نسیم	غنچه گو تنگ دل از کار فرو بسته مباش
(۸۰/۵)	چه دانی که که خوب است و که زشت	نامیدم مکن از سابقه لطف ازل تو پس پرده
(۳۶۸/۱)	به ره دوست نشینیم و مرادی طلبیم	خیز تا از در میخانه گشادی طلبیم
(۳۶۶/۱)	از بد حادثه این جا به پناه آمده ایم	ما بدین در نه پی حشمت و جاه آمد هایم
(۳۷۷/۲)	تا طیبیش به سر آریم و دوای بکنیم	دل بیمار شد از دست رفیقان مددی
(۳۸۵/۳)	یار مه روی مرا نیز به من باز رسان	ماه و خورشید به منزل چو به امر تو رسند
(۴۰۵/۵)	نویدداد که عام است فیض رحمت او	بیا که دوش به مستی سروش عالم غیب
(۴۶۲/۳)	نومید کی توان بود از لطف لایزالی	می ده که گر چه گشتم نامه سیاه عالم
(۲۰۲/۳)	بس در بسته به مفتاح دعا بکشایند	به صفای دل رندان صبحی زدگان
(۴۴۰/۲)	بدین راه و روش می‌رو که بادلداری پیوندی	دعای صبح و آه شب کلید گنج مقصود است
(۴۳۹/۱)	کز عکس روی او شب هجران سرآمدی	دیدم به خواب دوش که ماهی برآمدی
(۵/۹)	کاین کیمیای هستی قارون کند گدا را	هنگام تنگدستی در عیش کوش و مستی

بر اساس یافته‌های جدول ۱- تعداد ۱۸ غزل شعر حافظ با نشانه‌های مرتبط دارای موضوع

امیدواری و در تفسیر امید به خدا در نشانه امیدواری شعر است

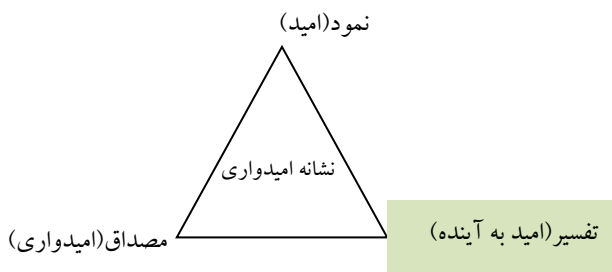

جدول ۲-عناصر نشانه واژه مرتبط با امیدواری در غزلیات با تفسیر امید به آینده

بیت/غزل	دال- باز نمون		
(۵/۲)	باشد که بازبینیم دیدار آشنا را	کشتی شکستگانیم ای باد شرطه برخیز	باد
(۱۷۱/۱)	کز حضرت سلیمان عشرت اشارت آمد	دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد	بشارت
(۲۳۴/۶)	بلا بگردد و کام هزارساله برآید	گرت چو نوح نبی صبر هست در غم طوفان	کام
(۲۴۲/۱)	نوید فتح و بشارت به مهر و ماه رسید	بیا که رایت منصور پادشاه رسید	بشارت
(۲۴۰/۴)	من همی کردم دعا و صبح صادق می دمید	گویا خواهد گشود از دولت کاری که دوش	صبح
(۲۴۸/۲)	یعنی از خاک در دوست نشانی به من آر	قلب بی حاصل ما را بز ن اکسیر مراد	اکسیر
(۱۴۵/۳)	که باد صبح نسیم گره گشا آورد	دلا چو غنچه شکایت ز کار بسته مکن	صبح
(۴۰۸/۸)	کو مژده ای ز مقدم عید وصال تو	تا پیش بخت بازروم تهیت کنان	مژده
(۱۹۱/۳)	نومید نتوان بود از او باشد که دلداری کند	دلبر که جان فرسود از او کام دلم نگشود از او	کام
(۱۸۹/۱)	بار بازآید و با وصل قرار ی بکند	طایر دولت اگر باز گذاری بکند	باز آمد
(۷۰/۵)	هر که را در طلبت همت او قاصر نیست	عاقبت دست بدان سرو بلندش برسد	کام
(۸/۹)	عاقبت روزی بیابی کام را	صبر کن حافظ به سختی روز و شب	کام
(۵۸/۸)	چرا که حال نکو در قفای فال نکوست	رخ تو در دلم آمد مراد خواهم یافت	مراد
(۷۰/۵)	هر که را در طلبت همت او قاصر نیست	عاقبت دست بدان سرو بلندش برسد	سرو
(۳۲۹/۲)	کامی که خواستم ز خدا شد میسر	ساقی بیا که از مدد بخت کارساز	کام

بر اساس یافته‌های جدول ۲ - تعداد ۱۵ غزل شعر حافظ با نشانه‌های مرتبط دارای موضوع

امیدواری و در تفسیر امید به آینده در نشانه امیدواری شعر است.

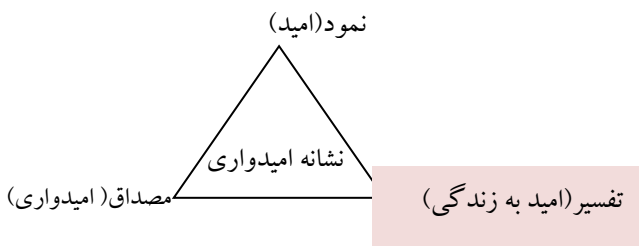

جدول ۳-عناصر نشانه واژه مرتبط با امیدواری در غزلیات با تفسیر امید به زندگی

بیت/غزل	دل- باز نمون	
(۱۷۶/۶)	که به کام دل ما آن بشد و این آمد	ساقیا می بده و غم مخور از دشمن و دوست
(۲۸۶/۲)	سخت می‌گردد جهان بر مردمان سختکوش	گفت آسان گیر بر خود کارها کز روی طبع
(۲۳۱/۱)	گفتم که ماه من شو گفتا اگر برآید	گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید
(۲۴۲/۳)	جهان به کام دل اکنون رسد که شاه رسید	سپهر دور خوش اکنون کند که ماه آمد
(۲۳۶/۸)	همتی تا به سلامت ز دم بازآید	آرزومند رخ شاه چو ماهم حافظ
(۱۹۱/۸)	تافخر دین عبدالصم باشد که غمخواری کند	شد لشکر غم بی‌عدد از بخت می‌خواهم مدد
(۱۵۳/۱۳)	بده کام دل حافظ که فال بختیاران زد	نظر بر قرعه توفیق و یمن دولت شاه است
(۱۹۰/۳)	گر خرابی چو مرا لطف تو آباد کند	امتحان کن که بسی گنج مرادت بدهند
(۱۵۴/۷)	سرها بدین تخیل بر آستان توان زد	گر دولت وصال خواهد دری‌گشودن
(۱۷۴/۱)	هدهد خوش خیر از طرف سببا بازآمد	مژده ای دل که دگر باد صبا بازآمد
(۲۰۲/۱)	گره از کار فرو بسته ما بگشایند	بود آیا که در میکده‌ها بگشایند
(۹۰/۹)	با درد صبر کن که دوا می‌فرستمت	ساقی بیا که هاتف غیبم به مژده گفت
(۱۷۹/۱)	چنان نماند چنین نیز هم نخواهد ماند	رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند
(۴۰۷/۲)	گفت با این همه از سابقه نومید مشو	گفتم ای بخت بختیدی و خورشید دمید
(۱۰۳/۱)	یاد باد آن روزگاران یاد باد	روز وصل دوستداران یاد باد
(۴۴۵/۹)	برو که هر چه مراد است در جهان داری	به وصل دوست گرت دست می‌دهد یک دم
(۲۳۳/۱)	یا تن رسد به جانان یا جان ز تن برآید	دست از طلب ندارم تا کام من برآید
(۴۵۱/۴)	تا یک دم از دلم غم دنیا به دربری	ساقی به مژدگانی عیش از درم درآی
(۲۴۷/۸)	تو آب دیده از این رهگذر دریغ مدار	غبار غم برود حال خوش شود حافظ
(۴۹۳/۱۲)	شادیت مبارک باد ای عاشق شیدایی	حافظ شب هجران شد بوی خوش وصل آمد

بر اساس یافته‌های جدول ۳- تعداد ۲۰ غزل شعر حافظ با نشانه‌های مرتبط دارای موضوع

امیدواری و در تفسیر امید به زندگی در نشانه امیدواری شعر است.

در پاسخ به سوال دوم ۲ چگونه می‌توان عناصر نشانه شناختی امیدواری در شعر حافظ را طبقه‌بندی کرد؟

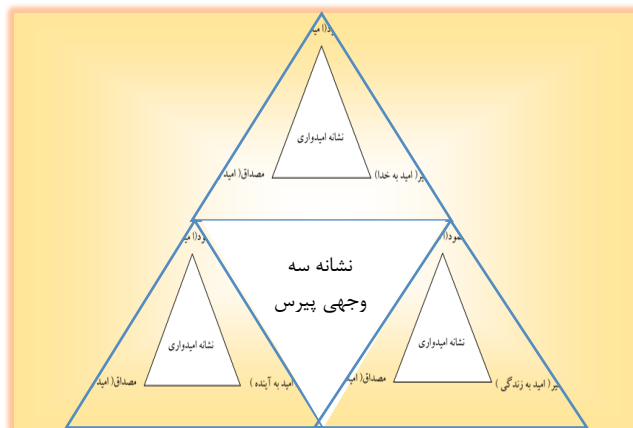
در پاسخ به این سوال متون روانشناسی، ادبی و دینی بررسی گردید. با توجه به اینکه حافظ عارف و حافظ قرآن است برای طبقه بندی عناصر نشانه شناسی به تفسیر المیزان علامه طباطبایی مراجعه و نتایج ارائه گردید که براساس آیات قرآن حداقل سه وضعیت انسانی را برای اثبات معرفت فطری الهی بیان می‌کند؛ که یکی از آن‌ها **فطرت امید** است. در لسان قرآن، انسان در لحظه‌های بحرانی زندگی و شرایطی که از همه اسباب طبیعی قطع امید کرده، در درون خویش وضعیت تازه‌ای را تجربه می‌کند که آن، امید به قدرتی برتر از قدرت‌های مادی است؛ بنابراین وجود امید در انسان، دلالت بر وجود آن قدرت برتر دارد. البته علامه طباطبایی چنین وضعیتی برای انسان را بیانی برای اثبات توحید فطری در ربوبیت خدای تعالی می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۹۳). خداوند یک قوه معرفتی را در درون انسان‌ها با وضعیت‌های سه‌گانه (امید، نیاز و حب) در عرض دیگر قوای معرفتی به نام ساحت‌های نفس قرار داده که مکانیزم آن به‌گونه‌ای است که با قرار گرفتن در وضعیت‌های مختلف، معرفت به خداوند در انسان می‌تواند شکوفا گردد. از دیدگاه علامه طباطبایی در یک تقسیم‌بندی هفت ساحت با کارکرد تقریباً مستقل و در تعامل با یکدیگر را برای انسان برشمرد که عبارت‌اند از: ساحت جسمانی، عقلانی، عاطفی، اخلاقی، اجتماعی، هنری و دینی. است و در ساحت عاطفی و عقلانی، تمام ادراکات و احساسات ابتدایی مانند حب، بغض، بیم، امید، دعا، نفرین و ... کار قلب است. سلامت و فساد این کانون، تأثیر مستقیم و پایداری روی سلامت عقل و روان آدمی دارد. (طباطبایی، ۱۳۶۴: ۲ / ۳۱۶) درحوزه هیجانات و عاطفی، امید به خدا است و امید به زندگی و امید به آینده در عناصر ساحت عاطفی قرار دارد. استاد مطهری نیز در بحث اصل سازگاری با طبیعت، به مبانی **امید به آینده** در اسلام تاکید می‌کند و دید خوشبینانه و امیدوارانه به دوام و بقای بشریت به امید به زندگی نیز اشاره ای دارد (مطهری، ۱۳۸۴: ۶۵۲-۶۴۹) مصطفی ملکیان در خصوص کتاب "درباره خدا" نوشته مایکل پالمر که در آن امید به خدا تاکید در فطرت انسان تاکید کرده است می‌نویسد: شخصیت و منش هر انسان، متشکل از پنج ساحت: ساحت باورها،

ساحت احساسات، عواطف و هیجانات، ساحت خواسته‌ها، ساحت گفتار و ساحت کردار است و ایمان، عشق و امید به خداوند در ساحت عواطف قرار می‌گیرد (ملکیان، ۱۳۹۳: ۲). از آنجائیکه در روانشناسی مثبت نگر عواطف و هیجانات مثبت تاکید شده است؛ و با عنایت به نظریه فروید در خصوص خود و ضمیر ناخودآگاه و با عنایت به موضوع عرفانی شعر حافظ، مبنای طبقه بندی امید به خدا به آینده و امید به زندگی تعیین و معانی نشانه ای شعر حافظ در سه عرصه فطری- عقلی خالق (خدا)، خود (زندگی) و خلقت (آینده)، طبقه بندی شد تا با الگوی پیرس تفسیر گردید.

شکل ۱- عرصه‌های امیدواری بر اساس ساحت عقل و فطرت انسان استاد علامه طباطبایی

(۱۳۷۴)

الگوی نشانه‌شناسی پیرس

در جستجوی میان اشعار حافظ و انطباق آنها با آرا و نظریه های سلیگمن در ذهن نگارنده متوجه این نکته شد که آنچه روانشناسی مثبت نگر می خواهد به زندگی مردم وارد کند . مصادیق آن در آثار ادبی و فرهنگی ما بخصوص شعر حافظ به وفور یافت می شود؛ حافظ طبیعت و مظهر و پیام‌رسان اصلی آن یعنی باد صبا، موسیقی و رقص، یار دلارام و می خوشگوار را از عوامل بیرونی و قناعت، آزادگی، امید، دوری از حسادت، معنویت، سحرخیزی، خویشنداری، مهرورزی به دیگران، شکیبایی، دوراندیشی، رضایت‌مندی، وقت شناسی، چیرگی بر عادات، بی‌نیازی از مردم، دعا و خوش‌اخلاقی را عوامل درونی و دوستان، حامیان و امنیت سیاسی را برانگیزاننده‌های اجتماعی شادی می داند. به این ترتیب امیدواری و نشانه های آن در دیوان غزلیات بررسی گردید. عناصر نشانه شناسی پیرس در سه مقوله دال- باز نمون، مدلول- تفسیر و موضوع ارائه گردید؛ که دال آن امید و مشتقات آن و تفسیر امید واری در طبقه بندی امید به خدا، امید به زندگی، امید به آینده انجام شد. یافته‌های نشان می دهد تعداد ۲۲ غزل شعر حافظ با واژه امید دارای موضوع امیدواری است و در تفسیر امید به خدا است که نشانه موضوع امیدواری در شعر است. تعداد ۱۳ غزل شعر حافظ با واژه امید دارای موضوع امیدواری است و در تفسیر امید به آینده در نشانه امیدواری شعر است. تعداد ۱۳ غزل شعر حافظ با واژه امید دارای موضوع امیدواری است و در تفسیر امید به آینده در نشانه امیدواری شعر است. تعداد ۱۸ غزل شعر حافظ با نشانه های مرتبط از جمله " لطف خدا، غم نخوردن، سپردن کار به خدا، مدد، کام دل، صبح، مراد، پناه بردن به خدا، بازرسان، صبح، نوید، گشودن، برآمدن و کیمیا " دارای موضوع امیدواری و در تفسیر امید به خدا در نشانه امیدواری شعر است.

تعداد ۱۵ غزل شعر حافظ با نشانه های مرتبط " باد، بشارت، کام، صبح، اکسیر، مژده، باز آمد، مراد، سرو" دارای موضوع امیدواری و در تفسیر امید به آینده در نشانه امیدواری شعر است تعداد ۲۰ غزل شعر حافظ با نشانه های مرتبط " بازآمد، مدد، خوش، برآید، روز، خورشید، مژده، گشود، بازآمد، دولت، مراد، کام، بر آمد، آسان"، نتایج این تحلیل با نتایج خداویردی در خصوص تعداد غزل های مبتنی بر مثبت گرایی و توجه به این فضیلت ها، در شعر ادیبان پارسی زبان تطابق دارد.

در پاسخ به این سوال طبقه بندی عناصر نشانه شناختی امیدواری در شعر حافظ به منظور تفسیر عناصر نشانه شناسی با توجه به معنای غزل در شعر حافظ، متون روانشناسی، ادبی و دینی بررسی گردید؛ و با عنایت به نظریه فروید در خصوص خود و ضمیر ناخودآگاه و با توجه به اینکه حافظ عارف و حافظ قرآن است برای طبقه بندی عناصر نشانه شناسی به تفسیر المیزان علامه طباطبایی مراجعه شد عرصه های امیدواری بر اساس ساحت عقل و فطرت انسان در سه گروه طبقه بندی شد که در سه عرصه امید به خدا (خالق)، امید به زندگی (خود) و امید به آینده (خلقت) و نمادهای های مرتبط، با الگوی پیرس معنای امیدواری تفسیر گردید. نتایج طبقه بندی به کار گیری تحلیل نشانه شناسی شعر بر اساس الگوی پیرس بود که با پژوهش هرموان قابل انطباق است.

نتیجه گیری

امید موتور محرکه انسان در رسیدن به آرزوها و ناامیدی بزرگترین مانع در این مسیر است. امیدواری چه درباره دستیابی به آرزوها و چه به رحمت بی‌پایان خداوند مهم‌ترین عامل ایستادگی در برابر سختی‌ها و مشکلات راه به شمار می‌رود. بخش در خور توجهی از دیوان حافظ نیز به سفارش به امیدواری و پرهیز از ناامیدی اختصاص یافته است. با توجه به موضوع پژوهش حاضر که میزان توجه عناصر نشانه شناسی امیدواری در شعر حافظ با تاکید بر روانشناسی مثبت نگر استنتاج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد. بر اساس الگوی پیرس نشانه های امیدواری در سه ساحت فطری - عاطفی در سه طبقه امید به خدا، امید به آینده و امید به زندگی گروه بندی شد. شعر حافظ تاثیر مثبت بر افراد جامعه دارد و با تفال به دیوان حافظ روحیه امیدواری زیاد می‌شود و حس خوش بینی و تفکر مثبت که از اهداف روانشناسی مثبت گراست حاصل می‌گردد.

۴-۵. پیشنهادات پژوهش

۱. پیشنهاد می‌شود در کتاب های درسی دانش آموزان متوسطه اول که در سنین بلوغ هستند غزلیات امیدواری حافظ درج گردد.

۲. غزلیات امیدواری حافظ در فضاهاى عمومى شهر برای ارتقاء روحیه مثبت در بین
آحاد مردم به صورت پیام رسانه ای منتشر گردد.
۳. حمایت و پشتیبانی از پژوهش‌هایی که به نقش و تاثیر آثار ادبی در ارتقاء فرهنگ
عمومی و حفظ سلامت عمومی تاکید دارند

فهرست منابع:

منابع فارسی

- احمدی، بابک (۱۳۷۵). *ساختار و تاویل متن*. جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات نشر مرکز.
- آسابرگر، آرتور (۱۳۸۷). *روش‌های تحلیل رسانه‌ها*، پرویز اجاللی، تهران، وزارت فرهنگ ارشاد دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها، چاپ سوم.
- آشوری، داریوش. ۱۳۷۷. *عرفان و رندی در شعر حافظ*. تهران: مرکز.
- آلستون، ویلیام‌پی (۱۳۸۱). *فلسفه زبان*، احمد ایرانمنش و احمدرضا جلیلی، تهران: دفتر نشر و پژوهش سهرودی، چاپ اول،
- آلن گراهام (۱۳۸۵). *رولان بارت*. ترجمه ی پیام یزدان جو. تهران
- چندلر، دانیل (۱۳۸۷)، مبانی نشانه‌شناسی، ترجمه مهدی پارسا، تهران: سوره مهر.
- حافظ، شمس الدین محمد (۱۳۷۴) دیوان حافظ. به تصحیح علامه قزوینی و قاسم غنی، با مجموعه تعلیقات و حواشی علامه قزوینی، به اهتمام ع. جزیره دار، تهران: اساطیر.
- خداوردی ترانه (۱۳۹۳) *شناسایی مولفه های روانشناسی مثبت در دیوان حافظ*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. استاد راهنما: محمود گلزاری. تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. ۱۳۹۳.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۸۲). *از کوچه زندان*. ج. ۱۰. تهران: امیرکبیر.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۷۳). حافظ. تهران: طرح نو.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۸۲). حافظ حافظه ما است. تهران: نشر قطره.
- سارتر، ژان پل ۱۳۸۴، ادبیات چیست، ترجمه ابوالحسن نجفی، انتشارات زمان، تهران:.
- سجودی، فرزاد (۱۳۸۷)، نشانه‌شناسی کاربردی، تهران: انتشارات علم.
- سلیگمن، مارتین (۱۳۸۸) *روانشناسی مثبت نگر در خدمت خوشنود ی‌پایدار*، ترجمه مصطفی تبریزی و دیگران، تهران، نشر دانژه.
- سیاسر شریعتی فهمیه (۱۳۸۸) تحلیل هزاره دوم آهوی کوهی بر اساس نظریه نشانه‌شناسی شعر مایکل ریفاتر/پایان نامه: *کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی*
- صفا، ذبیح الله (۱۳۷۲). *تاریخ ادبیات در ایران و در قلمرو زبان پارسی از اوایل قرن هفتم تا پایان قرن هشتم هجری*. تهران: انتشارات فردوس.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). *تفسیر المیزان*، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی،
- فولادی، آسیه (۱۳۹۱). *تحلیل نشانه شناسی اشعار صلاح عبد الصبور پایان‌نامه*. کارشناسی ارشد استاد راهنما: حسن مجیدی | استاد مشاور: حجت اله فسقری. دانشگاه تربیت معلم سبزوار، دانشکده الهیات.
- قاضی طباطبایی، محمود (۱۳۷۴). *تکنیکهای خاص تحقیق (رشته علوم اجتماعی)* تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور،

- کار، آلن. (۱۳۸۱). روان‌شناسی مثبت؛ علم شادمانی و نیرومندی‌های انسان. ترجمه حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند. تهران: انتشارات سخن.
- کالر، جانانان (۱۳۸۸). در جستجوی نشانه‌ها (نشانه‌شناسی، ادبیات، و اسازی). ترجمه لیلا صادقی و تینا امرالهی، ویرایش فرزانه سجودی. تهران: علم.
- کویا، فاطمه (۱۳۸۳). زبان، درون‌مایه و نظام ویژه ادبیات. **فصلنامه پژوهش‌های ادبی**، شماره ۶، زمستان محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۵) **ارتباط‌شناسی**، سروش، چاپ هفتم، تهران.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۹). تماشاگاه راز: مباحثی پیرامون شناخت واقعی خواجه حافظ. قم: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). مجموعه آثار استاد مطهری، ج ۲۳، قم: انتشارات صدرا.
- مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۴) **دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر**. ترجمه مهراں مهاجر و محمدنبوی. تهران: آگه.
- نامورمطلق، بهمن (۱۳۸۳) **نشانه‌شناسی تطبیقی شعر و نقاشی معراج** (در آثار نظامی گنجوی و سلطان محمد

References:

- Barnet, S. (۱۹۸۵). *Short Guide to Writing about Literature* Boston: Little. *Brown and Company*
- Breznitz, S. (۱۹۸۶). The effect of hope on coping with stress. In M. H. Appley & P. Trumbull (Eds.), *Dynamics of stress: Physiological, psychological, and social perspectives* (pp. ۲۹۵-۳۰۷). New York: Plenum Press.
- Guth, Hans P. & Rico, Gabriele L. (۱۹۹۷). *Discovering Poetry*. Pearson.
- Hermawan, Andri (۲۰۱۰). *A Semiotic Analysis On Kim Addonizios Poems Based On C.S. Peirces Theory*. A Thesis of humanity faculty of UIN university Jakarta.
- Karatekin, K. (۲۰۱۲). Environmental literacy in Turkey primary schools social studies textbooks. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, ۴۶, ۳۵۱۹-۳۵۲۳
- Seligman, M. E., Ernst, R. M., Gillham, J., Reivich, K., & Linkins, M. (۲۰۰۹). Positive education: Positive psychology and classroom interventions. *Oxford review of education*, ۲۵(۳), ۲۹۳-۳۱۱.
- Silverman, K. (۱۹۸۴). *The subject of semiotics*. Oxford University Press.
- Snyder, C. R., Lopez, S. J., Shorey, H. S., Rand, K. L., & Feldman, D. B. (۲۰۰۳). Hope theory, measurements, and applications to school psychology. *School psychology quarterly*, ۱۸(۲), ۱۲۲.
- Snyder, C. R., Rand, K. L., & Sigmon, D. R. (۲۰۰۲). Hope theory. *Handbook of positive psychology*, ۲۵۷-۲۷۶.
- Staats, S., Hupp, J. M., & Hagley, A. M. (۲۰۰۸). Honesty and heroes: A positive psychology view of heroism and academic honesty. *The Journal of Psychology*, ۱۴۲(۴), ۳۵۷-۳۷۲.
- Staats, S. R., & Stassen, M. A. (۱۹۸۵). Hope: An affective cognition. *Social Indicators Research*, ۱۷, ۲۳۵-۲۴۲.
- Times (۲۰۱۱) "Time Magazine's cover story in the special issue on "The Science of Happiness", ۲۰۰۵" (PDF). Retrieved ۲۰۱۱-۰۲-۰۷.
- Wiersma, W. (۲۰۰۰). *Research methods in education: an introduction*. (۷th ed.). Needham Heights, MA: Allyn ve Bacon A Pearson Education Company.